Κοινοὶ τόποι, θέλετε εἰπεῖ· δὲν τὸ ἀρνοῦμαι· ἀλλὰ πόσα στοιχειωδέστατα καθήκοντα δὲν πρέπει ἀδιακόπως νὰ ὑπομιμνήσκωνται εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Αὔγουστον 1886.

Κ. Παπαρρηγοπουλος.

ΜΙΑ ΩΡΑ ΥΠΟ ΤΗΝ ΓΗΝ

Ἐμειδίασάν τινες πέρυσιν ἀναγινώσκοντες τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ φίλου κ. Ἀσωπίου δημοσιευθεισῶν ὁδοιπορικῶν σημειώσεών μου, ἤτοι τὴν «ἐκδρομήν μου εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς,» καὶ ἐνόμισαν, συλλυπούμενοί με κατὰ βάθος, ὅτι παρακαίρως ἤρχισα ἀρεσκόμενος εἰς φανταστικὰ παραμύθια· ἐν τούτοις προχωρήσαντες εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν σημειώσεών μου ἐκείνων ἐπείσθησαν ὅτι πράγματι ἐπεσκέφθην τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς, μεθ' εἰκοσιτετράωρον ἀπ' Ἀθηνῶν, ἐκ τῆς πλατείας τῆς Ὁμονοίας, πορείαν. Ἐπείσθησαν δὲ οὐχὶ τόσον εἰς ἐμέ, ὃν ἐγνώριζαν ὡς πᾶν ἄλλο ἢ φυσιοδίφην καὶ γεωλόγον εἰσδύοντα εἰς τὰ σπλάγχνα, αὐτὸν τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς, ἀλλ' εἰς τὰς μαρτυρίας ἀξιοπίστων ἑλλήνων συγγραφέων, οἵτινες ὠνόμαζον τὸ μέρος ἐκεῖνο ὀμφαλὸν τῆς γῆς, κ' ἔδιδον καὶ τὸν λόγον, διὰ ὃν ἀπὸ παλαιτάτης ἐποχῆς ἐχαρακτηρίσθη τὸ νῦν ἔρημον ἐκεῖνο μέρος ὀμφαλὸς τῆς οἰκουμένης.

Καὶ σήμερον δὲ θὰ μειδιάσωσιν ὅσοι ἀναγνώσωσι τὴν ἄνω ἐπιγραφὴν τῶν σημειώσεων τούτων ἢ τῆς ἐπιστολιμαίας διατριβῆς περὶ τῆς εἰσδύσεώς μου (!) καὶ διαμονῆς ἐπὶ ὥραν ὁλόκληρον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, καὶ ἔτι πλέον τὴν κατάβασίν μου καὶ τὸν

ὡριαῖον περίπατον εἰς βάθος ἑκατὸν ἑξήκοντα μέτρων, ἔνθα οὔτε ῥοδοδάκτυλος ἠὼς, οὔτε ἡλίου δύσις, οὔτε ἀστερόεις οὐρανὸς, οὔτε τίποτε ἐξ ὅσων βλέπομεν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς βαδίζοντες. Ἀλλ' ἐὰν προχωρήσωσι περαιτέρω οἱ ἀναγνῶσται τῶν σημειώσεων τούτων, θὰ πεισθῶσιν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ παραμυθίου ἢ ὀνείρου, ἀλλ' ὅτι πράγματι διῆλθον μίαν ὥραν μακρὰν τοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς σφαίρας ταύτης κόσμου.

Ἐὰν ὅμως καὶ οἱ ἀναγνῶσται τοῦ «Ἀττικοῦ Ἡμερολογίου» καὶ οἱ τοῦ ἀνὰ χείρας περιορισθῶσι μόνον εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν εἰρημένων σημειώσεων, ἤτοι τῆς «ἐκδρομῆς μου εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς» καὶ τῆς «ἐπὶ ὥραν διαμονῆς μου ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς,» θὰ μ' ἐκλάβωσι βεβαίως προαλειφόμενον διὰ τὸ νεόβμητον δρομοκαΐτειον. Ἀλλὰ περὶ ἀναγνωστῶν τοιούτου εἴδους οὐδεὶς λόγος. Οἱ περιμένοντες ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μόνον νὰ κρίνωσιν, ἐὰν πρέπει ν' ἀποφασίσωσι τὴν ἀνάγνωσιν, παραπέμπονται εἰς τὰς συχνὰς τοῦ ἐκ Ξηροχωρίου κ. Μπαστίνα δημοσιεύσεις περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου ἢ κινήσεως τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' ὅσοι ἐπροχώρησαν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν σημειώσεων τούτων μέχρι τοῦ προλόγου τούτου, τὴν ἔπαθον, διότι θὰ ἐκινήθη ἤδη ἡ περιέργειά των νὰ μάθωσι πῶς κατώρθωσα νὰ ζήσω τόσην ὥραν πράγματι ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς καὶ μάλιστα εἰς βάθος ἑκατὸν ἑξήκοντα μέτρων, τινὲς δὲ ἴσως θὰ μ' εὐτυχίζωσιν ὅτι ἐδοκίμασα ἤδη ζῶν τὴν ὑπὸ τὴν γῆν διαμονὴν, πρὶν πάθω ὅ,τι παθαίνουν ὅσοι τοποθετοῦνται ἐσαεὶ εἰς ἑνὸς μόνου μέτρου βάθος ὑπὸ τὴν γῆν. Ἀλλ' εἰσέρχομαι εἰς τὴν οὐσίαν ἀμέσως, μὴ μετὰ τοιοῦτον πρόλογον ἀναγκάσω τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν περὶ τῶν ὠδίνων τοῦ ὄρους καὶ τοῦ τοκετοῦ τοῦ μυὸς γνωστὴν παροιμίαν.

Εἶνε δ' εὔκολος καὶ σύντομος καὶ εὔωνος ἡ εἰς τοσοῦτο βάθος τῆς γῆς κατάβασις καὶ διαμονὴ εἰς τοὺς εὐδαίμονας κατοίκους τῶν κλεινῶν Ἀθηνῶν. Χρειάζεται ἐν πρώτοις γενναία ἀπόφασις νὰ ἐγκαταλείψῃ τις ἐπὶ ἓν ἡμερονύκτιον τὴν τερπνὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας μὲ τὰς δύο μουσικάς της, μὲ τὰ τραπεζάκια τῶν δύο μεγάλων καφείων της, τὰς τρεῖς γύρω μάνδρας της, τοὺς κουλλουροπώλας καὶ ἀνθοπώλας της, ἢ νὰ μὴ μεταβῇ ἐπὶ ἓν ἡμερονύκτιον εἰς τοὺς Στύλους, νὰ στερηθῇ τῆς ἐν τῷ ὀλυμπιακῷ καφείῳ αὔρας ἢ τῆς ἐκ τῶν Πειρατῶν ἢ Ρακοσυλλεκτῶν ἢ Ὀρφανῶν ἢ Μυλωνάδων τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Θεάτρου ψυχαγωγίας, ἢ τῆς ἐν τῷ Ἄντρῳ τῶν Νυμφῶν ἢ τῷ θεάτρῳ τοῦ λαοῦ ἢ τῷ

Παραδείσῳ ἀληθοῦς ἐκείνης βαβυλωνίας, τῆς ἀποτελουμένης ἐξ ἀσμάτων, πλαστικῶν εἰκόνων, ἀκροβασιῶν, παντομιμῶν, κωμῳδιῶν ἄνευ ὑποβολέως καὶ συγγραφέως, συριγμῶν, στεναγμῶν, ἀναφωνήσεων, κλπ. κλπ. Χρειάζεται ἐπὶ τέλους γενναία ἀπόφασις νὰ μὴ μεταβῇ τις ἐπὶ μίαν ἐσπέραν εἰς τὴν δροσερὰν τοῦ Ξηροταγάρου ἀκτὴν τὴν ἄλλως λεγομένην Παλαιὸν Φάληρον, νὰ μὴ εἰσπνεύσῃ τις τὸ ζωογόνον ἰώδιον τῆς ἄλλης φαληρικῆς ἀκτῆς, τῆς ἐρημωθείσης ταύτης Osteude τῆς Ἑλλάδος χάρις εἰς τὰ βακτηριδιοῦχα ὕδατα τῶν ἐκεῖ ἱδρυθέντων ἐργοστασίων. Μετὰ δὲ τὴν ἀπόφασιν ταύτην κατορθοῖ τὴν εἰς τὸ ρηθὲν βάθος ὑπὸ τὴν γῆν κατάβασιν ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν, καὶ διὰ δεκαπέντε ἢ εἴκοσι δραχμῶν, καὶ δύο-τριῶν παρακλήσεων, γενόμενος οὕτω οὐχὶ κοινὸς περιηγητὴς τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἀλλὰ τῶν ὑπὸ τὴν γῆν. Καὶ ἐν τούτοις ἀμφιβάλλω ἂν ἐκ τῶν ἑκατοντακισχιλίων σχεδὸν κατοίκων τῆς κλεινῆς πρωτευούσης δέκα μόνον εὑρίσκονται κατ' ἔτος περίεργοι νὰ καταβῶσιν ἐκεῖ, ὅπου κατῆλθον, καὶ περιπατήσωσιν ἀναπνέοντες τὴν ὑγρὰν ἐκείνην ἀτμόσφαιραν τῶν ἀνηλίων προθαλάμων τοῦ Πλούτωνος, ἐν οἷς λειτουργεῖ καὶ σιδηρόδρομος !

Ἐκεῖ δύναταί τις νὰ κατέλθῃ πᾶσαν ἡμέραν, μάλιστα δὲ οἱ ἄεργοι. Ἀλλὰ τὸ καταλληλότερον δι' ὅλους δρομολόγιον, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὁποίου δὲν σὲ ἀποτρέπει τῆς καθημερινῆς ἐργασίας, εἶνε τὸ τῆς ἑσπέρας τοῦ σαββάτου, ὅτε λήγουν αἱ ἐργασίαι τῆς ἑβδομάδος ἕπεται δὲ ἡ ἡμέρα τῆς ἀναπαύσεως. Τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς εἶνε ὅτι πρόκειται περὶ μεταβάσεως εἰς Λαύριον ! Ὁ ἀναγνώστης μαντεύει ἤδη ὅτι δὲν ἔθεσα ἐπὶ τῶν σημειώσεων τούτων τὴν ἐπιγραφὴν ὡς θέλεαρ ὅπως τὸν ἀναγκάσω εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν, ἀλλ' ὅτι πράγματι κατῆλθον καὶ διέμεινα καὶ περιεπάτησα καὶ ἐφιλοσόφησα εἰς βάθος ἑκατὸν ἑξήκοντα μέτρων ὑπὸ τὴν γηΐνην ἐπιφάνειαν. Καὶ ἰδοὺ πῶς. Ἔλαβον ἐν εἰσιτήριον ἀντὶ πέντε ἢ ἓξ δραχμῶν διὰ Λαύριον ἐκ τοῦ παρὰ τὴν μικρὰν πλατεῖαν τὴν περὶ τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, διῆλθον σιδηροδρομικῶς τὰ ἄνω καὶ κάτω Πατήσια, τὸ Ἡράκλειον, τὸ χαρωπὸν χωρίον Χαλάνδρι, ἤτοι τοὺς Χολαργούς, τὴν πατρίδα τοῦ δαιμονίου Περικλέους, κατόπιν τὸν δασώδη Γέρακα, ἔνθα εἶχον παραταχθῇ περίπου ἄλλοτε μὲν οἱ Πέρσαι, ἐπρόκειτο δὲ πρό τινος νὰ παραταχθῶσι τινὰ τάγματα τῆς πολλάκις ἀναβληθείσης πλαστῆς μάχης, κατόπιν τὸ Μαρκόπουλον, Κορωπὶ κλπ. κλπ. καὶ ἔφθασα ὀλίγον ἀργὰ εἰς Λαύριον. Ἐξέφρασα δ' ἀμέσως τὴν ἐπιθυ-

μίαν μου εἰς γνώριμον καὶ συγγενῆ ἐκεῖ περὶ τῆς καταβάσεώς μου ὑπὸ τὴν γῆν (!) Ἔμαθον ὅτι τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ ἀλλὰ τὴν ἡμέραν· ἐπομένως ἐπιφυλάχθην διὰ τὴν πρωΐαν διαθέσας τὴν ἑσπέραν εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ μοναδικοῦ, καθόσον ἐγὼ τοὐλάχιστον γνωρίζω, πλουτηρίου τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου καὶ εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ἐπίσης ἀξιολόγων καμίνων, ἐξ ὧν ἐκρέει φλογερὰ καὶ ἐν ρευστῇ καταστάσει ἡ ἀναλυθεῖσα ἐκβολὰς, δίδουσα νύξιν τοῦ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς ῥέοντος μυθολογικοῦ Πυριφλεγέθοντος ἢ τοῦ ἁγιογραφικοῦ πυρὸς τῆς Γεέννης.

Ἐγερθέντες τὴν πρωΐαν ἡτοιμάσθημεν διὰ τὴν εἰς τὰς ὑπογείους στοὰς κατάβασιν. Εἴμεθα δὲ τέσσαρες οἱ ἐπισκέπται ξενιζόμενοι ὑπὸ τοῦ φιλτάτου μὲν πρὸς πάντας μάλιστα δὲ πρὸς ἡμᾶς συγγενεῖς αὐτοῦ ἀνδρὸς, τοῦ κ. Μ. Φοντριὲρ, τμηματάρχου ἐν τοῖς μεταλλουργείοις Λαυρίου. Τῇ συστάσει τοῦ φιλοξενοῦντος ἡμᾶς μετέβημεν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρίας εἰς τὴν θέσιν Καμάριζαν, παρὰ τὴν ὁποίαν πρό τινων μηνῶν ἔλαβε χώραν τὸ φρικτὸν δρᾶμα τῆς δολοφονίας τοῦ ταμίου τῆς εἰρημένης ἑταιρίας. Ἡ ἐκ Λαυρίου, τῶν ἐργοστασίων Λαυρίου δηλαδὴ, εἰς Καμάριζαν σιδηροδρομικὴ ὁδὸς, πού μὲν ἑλικοειδὴς ποὺ δὲ εὐθεῖα, παρεῖχεν ἡμῖν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὡραιοτάτας σκηνογραφίας, κάτω μὲν ἡμῶν τὴν πόλιν Λαυρίου, πέρα τὸν Θωρικὸν, τὰ ὄρη καὶ τὰς πεδιάδας τῆς Ἀττικῆς, πέρα τὴν Μακρόνησον, τὴν ἄλλως νῆσον Ἑλένην, ἔνθα καθ' Ὅμηρον ἀπεβιβάσθη ὁ Πάρις μετὰ τῆς Ἑλένης φεύγοντες ἐκ Σπάρτης. Μετά τινων λεπτῶν σιδηροδρομικὴν πορείαν, εἴμεθα εἰς Καμάριζαν καὶ εἴδομεν μακρόθεν δίκην ἰκριώματος τὸ μέρος δι' οὗ ἐμέλλομεν νὰ κατέλθωμεν εἰς ἑκατὸν ἑξήκοντα μέτρα ὑπὸ τὴν γῆν.

Πολλὰ ἐνταῦθα ἦσαν ἄξια περιγραφῆς, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐργαζομένων ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ τῶν λαλουμένων γλωσσῶν, ἑλληνικῆς, ἀλβανικῆς, ἰταλικῆς, γαλλικῆς, κλπ. καὶ ἡ πληθὺς καὶ ποικιλία τῶν ἐξορυττομένων ποικιλοχρόων λίθων καὶ πάνθ' ὅσα ἡ ἀξιολογωτάτη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα μεταλλευτικὴ βιομηχανία ἐπιδεικνύει ἐκεῖ, τὸν ἄμορφον ἐκεῖνον μεταλλοφόρον πλοῦτον, ὅστις ἄλλοτε ἐζωογόνει τὴν Ἑλλάδα, ἐναυπήγει στόλους, διέτρεφε χιλιάδας ἐργατῶν, κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατέστησεν ὀλίγους μὲν Κροίσους πολλοὺς δὲ πτωχούς, ἔφερε τὰ περίφημα ἄλλοτε λαυριωτικὰ, τὰς περὶ ἐκβολάδων οἰκονομολογικὰς, πολιτικὰς, διπλωματικὰς καὶ νομοθετικὰς συζητήσεις, κλπ. κλπ. Ἀλλ'

ἡ περιγραφὴ καὶ ἀναγραφὴ τῶν ἀναμνήσεων ὅσας φέρει εἰς τὸ μέσον ἡ θέα τῶν ἡμερῶν τούτων ἤθελε κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον πελαγώσει ἡμᾶς πρὶν φθάσωμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς στενῆς ὁπῆς, δι' ἧς ἐμέλλομεν νὰ κατέλθωμεν καὶ περιπατήσωμεν ὑπὸ τὴν γῆν.

Ἀνήλθομεν λοιπὸν ἐπὶ ὑψηλῆς θέσεως ἐν ᾗ κεῖται ἡ κυρία ὀπὴ τῶν ὑπογείων στοῶν, περιφερείας ἑνὸς περίπου μέτρου καὶ εἴδομεν τὸν τρόπον δι' οὗ ἐμέλλομεν νὰ κατέλθωμεν ἐντὸς κοφίνων δίκην πετρῶν.

Ἐρρίγησεν ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ ἕτερος τῶν συνοδευόντων τὰς τρεῖς μεθ' ἡμῶν κυρίας, ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ μηχανήματος, δι' οὗ μᾶς εἶπον ὅτι θὰ κατέλθωμεν. Τὸν φόβον τοῦ γενναίου τούτου ἐπισκέπτου συγγάμβρου μου ᾐσθάνθη, ἀλλὰ δικαίως, ἡ σύνευνος καὶ ἡ ἄλλη κυρία. Ἔμεινα δὲ μόνος μετὰ τῆς συζύγου μου ἐν τῇ ἀποφάσει τοῦ νὰ κατέλθω. Ἀγνοῶ τί εἴδους αἰσθήματα συνετέλεσαν εἰς τὴν γενναίαν ἀπόφασιν τῆς ἐμῆς συντρόφου. Προδήλως ὅμως ἐσκέπτετο ἐὰν ἦ τις κίνδυνος εἰς τὴν κατάβασιν καὶ τὴν εἰς βάθος ἑκατὸν ἐξήκοντα μέτρων ὑπὸ τὴν γῆν διαμονήν, ἔπρεπε νὰ τὸν συμμερισθῇ μετ' ἐμοῦ. Καὶ ἅμ' ἔπος, ἅμ' ἔργον. Εἰσήλθομεν εἰς τὸ παρακείμενον γραφεῖον τῆς Ἑταιρίας, ἐνεδύθημεν τὸν ἐργατικὸν σάκκον τῶν κάτω ἐργαζομένων, παρεμφερῆ πρὸς τὸν τῶν πυροσβεστῶν καὶ οὕτω ἀμφότεροι κρατοῦντες λυχνίας καὶ συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος καί τινος τῶν ἐπιστατούντων εἰσήλθομεν εἰς τὸν τετράγωνον ascenseur περιμαζευμένοι καὶ ἀποχαιρετίσαντες τοὺς συντρόφους καὶ μετὰ ἓν δευτερόλεπτον ἐξηφανίσθημεν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.

Νέον ῥῖγος κατέλαβε τοὺς συντρόφους μας ἰδόντας ὅτι κατερχόμεθα γοργῶς εἰς τὸ στενὸν φρέαρ καὶ οὐκ ἦν φωνὴ οὐδ' ἀκρόασις ἐκ μέρους ἡμῶν, οὐδὲ φαινομένων πλέον, διότι ἄνω ἡμῶν ἀλλεπάλληλοι θῆκαι κοφίνων διὰ τῶν αὐτῶν συνδεδεμέναι ἁλύσεων ἐφαίνοντο οἱονεὶ καταπλακόνουσαι ἡμᾶς. Ἀλλ' ἡμεῖς τοὐναντίον, δὲν ᾐσθανόμεθα τὸν φόβον ἐκείνων. Ἐλησμονήσαμεν παραχρῆμα καὶ τὴν ζέστην τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ ᾐσθανόμεθα ἀσυνήθη τινὰ ἀλλ' εὐχάριστον, δροσερὰν, οἱονεὶ ἄλλου ὑπογείου κόσμου, ἀτμόσφαιραν. Ἐβλέπομεν δὲ εἰς ἐπίμετρον τῶν περὶ ἀλλαγῆς τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ ῥανίδας ἢ μᾶλλον ῥύακας ὑγρασίας ἀπὸ τῶν τοίχων τοῦ φρέατος. Οὕτω δὲ σιωπῶντες καὶ μυρία σκεπτόμενοι συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα περὶ τῆς καταβάσεώς μας, ἠκούσαμεν μακρόθεν, οἱονεὶ ἐκ τῶν ἐγκάτων, ἠχὼ ἀνθρωπίνων φω-

νῶν. Ἠνοήσαμεν τότε ὅτι ἐγγίζομεν εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰς πρώτας στοὰς τὰς εἰς βάθος ἑκατὸν περίπου μέτρων ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Τὸ θάρρος δὲν ἀπέλιπε τὴν σύντροφόν μου, καὶ οὕτω μετά τινας στιγμὰς, καθ' ἃς ἡ ἀτμόσφαιρα ἐφαίνετο ἡμῖν δροσερωτέρα, ἠκούσαμεν κρότον καὶ φωνὰς ἀνθρωπίνους. Ἦτο τὸ τέρμα τῆς καταβάσεως. Ἡ φέρουσα ἡμᾶς τετράγωνος θήκη ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ τελευταίου ὑγροῦ ἐδάφους. Εἴχομεν φθάσει ἀνεπαισθήτως εἰς τὸ ὑπὸ τὴν γῆν ἐκεῖνο βάθος. Ἀμέσως εὑρέθημεν πρὸ ἄλλου κόσμου, ἄλλων ὁδῶν σκοτεινῶν, συνηντήσαμεν ἐργάτας λυχνοφόρους, καὶ, ἀπροσδόκητον, σιδηρόδρομον κινούμενον ὅμως δι' ἡμιόνων, ἀποχαιρετισάντων πρὸ πολλοῦ τὸν ἄνω κόσμον καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, διότι ἐκεῖ κάτω εἶνε καὶ οἱ σταῦλοι των !

Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω, μάλιστα κατὰ τὰς θερινὰς ἀττικὰς ἡμέρας, τὴν δροσερὰν ἐκείνην ἀτμόσφαιραν τοῦ ὑπογείου κόσμου, καὶ ἡ πρώτη ἀγαθοπουλικὴ ἰδέα, ἥτις μοῦ ἐπῆλθεν, ἦτο ὅτι ὁ θάνατος καὶ ὁ ἐνταφιασμὸς ὑπὸ τὴν γῆν θὰ ἦτο εὐχάριστος, ἐὰν τοιαύτη, ὄχι ὑπὸ ἓν μέτρον τῆς ἐπιφανείας τοῦ νεκροταφείου, ἀλλ' ὑπὸ ἑκατὸν ἑξήκοντα μέτρα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς Καμαρίζης, ὡρίζετο ἡ αἰωνία διαμονή μας. Ἠρχίσαμεν λοιπὸν, κρατοῦντες πάντοτε τὰς λυχνίας, τὸν εἰς τὰς εὐρυχώρους ὑπογείους στοὰς περίπατον. Ὁ περίπατος ἐκεῖνος μοὶ ἐνθύμιζεν ἄλλην τινὰ ἐπίσης ὑπὸ τὴν γῆν ἐκδρομὴν, μακρὰν τῆς Ἀττικῆς, τὰς ὑπονόμους (Egonts) τῶν Παρισίων, ἃς ἄλλοτε εἶχε περιγράψει εἰς τοὺς Ἀθλίους αὐτοῦ ὁ δαιμόνιος Οὐγγώ. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο μεγίστη ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ βάθους ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, διότι ἐκεῖ κατήλθομεν διὰ τῆς παρὰ τὴν πλατεῖαν τοῦ Châtelet ἑλικοειδοῦς κλίμακος, ἐνῶ ἐνταῦθα, ἀναλογιζόμενοι τὸ βάθος τῶν ἑκατὸν τόσων μέτρων καὶ περιπατοῦντες ἐν τόσῃ ἀνέσει ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν, ἐνομίζομεν ὅτι ἐβλέπομεν ὄνειρον, ὅτι εἴχομεν μακρυνθῆ παρασάγγας καὶ μίλια ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.

Ἐξηκολουθήσαμεν δὲ τὸν εἰς τὰς ὑπογείους στοὰς περίπατον διερχόμενοι πρὸ εὐρυχώρων αἰθουσῶν ἐργατῶν. Ἰδίως ἐνεποίησεν ἡμῖν αἴσθησιν ἰδιαιτέραν ὁ εἰς εὐρυτάτην αἴθουσαν ἢ σπήλαιον, ἐν ᾧ πρό τινων στιγμῶν παῖδες τινὲς ἐργᾶται φέροντες λυχνίας καὶ δάδας εἶχον τοποθετηθῆ εἰς ῥωγμὰς αὐτοῦ. Ἐξήστραπτον δὲ ποῦ καί που ἐκ τοῦ φωτὸς κρυσταλλώματα καὶ σταλακτῖται. Ἐκεῖ δὲ ἀνεπαύθημεν ἐπ' ὀλίγον. Ἤρχισα δὲ συγκεντρῶν τὰς ἐξ ἀναγνώ-

σεως περιγραφῶν ἀναμνήσεις περὶ τοῦ ὑπογείου τούτου μικροκόσμου, ἐν ᾧ κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν χιλιάδες δούλων εἰργάζοντο ἐξάγοντες διὰ τῶν ἀτελῶν τότε μέσων τὸν ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς γῆς πλοῦτον, κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνους πεντακόσιοι περίπου εἰργάζοντο καὶ ἰσάριθμοι σχεδὸν ἐξακολουθοῦσιν ἐργαζόμενοι, ἀνορύττοντες ἔτι ἐκ τῶν ἀνεκμεταλλεύτων κοιτασμάτων ὀρυκτολογικὸν πλοῦτον, καὶ θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἔτι εὑρύνοντες καὶ μηκύνοντες τὸ σύμπλεγμα τῶν διαφόρων στοῶν, ὡς οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἄνευ ἀτμοῦ καὶ σιδηροδρόμου, ἄνευ πυρίτιδος καὶ τῶν ποικίλων μέσων, ὧν ποιεῖται χρῆσιν ἡ σύγχρονος βιομηχανία, διήνοιξαν εἰς τὰς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Λαυρίου μεταλλοφόρους ἐκτάσεις. Ἡ ποικιλία καὶ κανονικότης τοῦ συμπλέγματος τῶν εἰρημένων ὑπογείων στοῶν ὕψους δέκα περίπου μέτρων, μετὰ τῶν παρόδων καὶ στενωπῶν, εἰς ἃς εἰσέδυον οἱ ἐργαζόμενοι πάλαι ἀπειροπληθεῖς δοῦλοι, δίδει νύξιν τῆς καταπληκτικῆς κινήσεως τῆς ἀρχαίας βιομηχανίας, καὶ ἀφορμὴν εἰς συμπεράσματα περὶ τοῦ ὑπολογιζομένου ὡς ἐξαχθέντος ἐκ τῶν στοῶν τούτων ὀρυκτολογικοῦ πλούτου.

Δὲν ἀνήκει βεβαίως ἐμοὶ ἡ ὀρυκτολογικὴ περιγραφὴ τῶν ὑπογείων στοῶν καὶ τῶν φρεάτων ἡ κανονικὴ ἐξόρυξις. Ἀνεφύλλισα, γράφων τὴν ἐπιστολιμαίαν ταύτην διατριβήν, ἀξιόλογον συγγραφὴν τὴν «Ἑλλάδα ἐξεταζομένην γεωλογικῶς καὶ ὀρυκτολογικῶς ὑπὸ τοῦ κ. Α. Κορδέλλα,» ἐν αὐτῇ δὲ ὑπάρχουσι σελίδες τινὲς, ἐν αἷς ἐπιστημονικῶς ἐξετάζεται καὶ τὸ μέρος τοῦτο. Ἐν αὐτῷ δύναταί τις ἰδεῖν ὑπολογισμοὺς ἀληθεῖς ἐκπλήσσοντας περὶ τῆς ἐν τοῖς ὑπογείοις τούτοις ἐκτελεσθείσης κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας ἐργασίας, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τοὺς ἑξῆς χαρακτηριστικωτάτους ὑπολογισμοὺς : «ὑποτιθεμένου ὅτι τὰ ἔργα τῶν μεταλλείων καὶ μεταλλουργείων τῆς Λαυρεωτικῆς ἐξηκολούθησαν τακτικῶς ἐπὶ 300 ἔτη, ἔχομεν ἐτησίαν παραγωγὴν δραχμῶν 13,904,595 ἐξ ὧν τὸ κράτος ἀπολαμβάνει λόγῳ φόρου τὸ ἓν εἰκοσιτεταρτημόριον, ἤτοι 579,658 δραχμάς. Περαιτέρω χωροῦντες δυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ Λαυρεωτικῇ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπασχοληθέντων ἐργατῶν. Εὑρίσκομεν ὅτι τὸ ὁλικὸν ποσὸν τῶν ἐκβληθεισῶν ὑλῶν ἀνήρχετο εἰς 105 ἑκατομμύρια κυβικῶν μέτρων· προστιθεμένων τούτοις τῶν ἐκβληθεισῶν ὑλῶν ἔκ τε τῆς ἀνορύξεως τῶν φρεάτων καὶ τῶν κατιουσῶν στοῶν καθὼς καὶ τῶν ἐξαχθέντων μεταλλευμάτων, τὸ ὁλικὸν ποσὸν ἀ-

νέρχεται εἰς 108,000,000 τόννους, οἵτινες παριστῶσι 39,000,000, κυβικὰ μέτρα παραχθέντος κενοῦ χώρου». Καὶ παραιτέρω :«εἰκάζομεν ὅτι ἐχρειάσθησαν πλείονες τῶν 4330 ἀνδρῶν καὶ 3,000 πηροφόρων ἐργατῶν.»

Βεβαίως οὔτε ὁ χῶρος ἐπιτρέπει ἐνταῦθα παράθεσιν καὶ ἄλλων ἐνδεικτικωτάτων ὑπολογισμῶν, οὔτε ὁ σκοπός μου ἦτο τοιοῦτος. Ὁ ἐπισκέπτης τῶν ὑπογείων τούτων στοῶν καὶ εὐρυχώρων αἰθουσῶν μετὰ μακρὰν περιπλάνησιν ἐν αὐταῖς φιλοσοφεῖ ἀκουσίως ἀναλογιζόμενος οἷα καὶ διὰ τίνων ἐτελέσθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὁποῖος ὁ βίος τῶν κάτω εἰς τὰ ἀνήλια ταῦτα φρέατα ἐργαζομένων. Ἀπὸ τῶν σκέψεων δὲ τούτων μεταπίπτει εἰς ἄλλας. Ὑπολογίζει ὁποίαν δύναμιν ἤθελεν ἀντλήσει ὁ ἑλληνισμὸς, ἐὰν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου τούτου ἀνεκαλύπτετο καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ ὀρυκτολογικὸς οὗτος πλοῦτος, καὶ ἐὰν καθιεροῦτο ἡ ἐκ τῶν ὑπογείων τούτων πρόσοδος ἀποκλειστικῶς εἰς ναυπήγησιν καὶ συντήρησιν στόλου, ἢ ἀνάπτυξιν συγκοινωνίας, βιομηχανίας, κλπ. κλπ !

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἐὰν πάρω τὸν κατήφορον τοιούτων σκέψεων καὶ ὑπολογισμῶν, δὲν εἰξεύρω ποῦ θὰ σταματήσω. Διὰ τοῦτο δίδω ἐνταῦθα πέρας εἰς τὴν σημείωσιν ταύτην, πεποιθὼς ὅτι ἔπεισα τὸν ἀναγνώστην, ὅτι κατώρθωσα νὰ μείνω μίαν ὥραν εἰς βάθος ἑκατὸν ἑξήκοντα μέτρων ὑπὸ τὴν γῆν, ὅτι ἠδυνάμην νὰ μείνω καὶ ὥρας καὶ ἡμέρας ὑπὸ τὴν γῆν, ἀλλ' ὑπὸ στοὰς ἐννοεῖται δέκα μέτρων ὕψους καὶ 50 μέτρων πλάτους, ἐν ἀτμοσφαίρᾳ δροσερωτέρᾳ τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ κρατῶν λυχνίαν οὐχὶ διὰ ζήτησιν ἀνθρώπου, ὡς ὁ Διογένης, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι βαδίζειν ἄνευ τοιαύτης.

Οὕτω λοιπὸν μετὰ ὡριαίαν διαμονὴν ἐν τοῖς ὑπογείοις ἐκείνοις ἐπανήλθομεν εἰς τὴν ὀπὴν τοῦ φρέατος δι' ἧς κατήλθομεν, εἰσέβημεν εἰς τὴν αὐτὴν τετράγωνον θήκην καὶ ἀνήλθομεν ἐπανευρόντες ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς τοὺς συντρόφους μας ἀνυποομονοῦντας καὶ ἀμφιβάλλοντας ἐνδομύχως μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἐὰν σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς ἐμέλλομεν νὰ φανῶμεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς.

Ἐν Ἀθήναις, κατ' Ἰούνιον τοῦ 1886.

Τιμ. Ἀμπελας.